

Inga Belasova

BINĀRISMS LATGALIEŠU ZOOMORFO ANEKDOŠU TĒLU SISTĒMĀ

Pētījuma ietvaros uzmanība pievērsta latgaliešu zoomorfo anekdošu tēlu sistēmas bināriskam raksturojumam, kas saistās ar universālā pasaulskatījuma specifikas atklāšanu un iedzīvināšanu anekdotes tekstā. Izmantojot strukturālās semiotikas metodi, aktualizēta bināro opozīciju saikne ar mitoloģisko metaforismu un bināro opozīciju pāriem. Mērķis – raksturot binārismu kā pamatprincipu latgaliešu zoomorfās anekdotes žanriskās specifikas atklāšanai tēlu līmenī.

Binārajām opozīcijām latgaliešu zoomorfojās anekdotēs piemīt savdabīga specifika, kas skaidrojama ar dzīvnieku tēlu dominanti. Tieši tāpēc binārajām opozīcijām latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem, atšķirībā no citiem anekdošu žanriem, piemīt vairāk arhaisks raksturs, kas tiek papildināts ar lielāku vispārinājumu un zināmu mitoloģisku dziļslāni.

BINARISM IN THE SYSTEM OF CHARACTERS OF THE LATGALIAN ZOOMORPHIC ANECDOTES

Character profile and the system of images as a whole demonstrates the binary structure based on the mythological tradition. Double character of the nature motif pervades the folklore tradition, which is the most demonstratively revealed by the twin motif, where two brothers at the same time are both opposites and complement each other. The paper has applied the structural semiotic method, using opinions of the Russian philologist and culture historian Eliza Meletinskii (Елизавет Мелетинский) on the connection of binary oppositions with the mythological metaphorism and pairs of binary opposition. Purpose – to describe the binarism as an underlying principle for revealing the genre specifics of the Latgalian zoomorphic anecdote at the level of images.

Struggle of opposites has a special sense in mythological consciousness. Diversity of social roles in a real life can create one character, as well as features that functions as a contrast, by becoming embodied in evil or consistently positive characters, within an anecdote can impersonate a whole ambivalent image. The mythical twin rivalry theme is very topical in the folklore tradition, since existence of pair of twins depicts a situation when two beings create one spiritual body, but at the same time the mysterious twin pair exists in separate contradictory categories.

In the context of binary opposition, personal identity problem of the hero of zoomorphic anecdotes does not stem from the world outlook, philosophy or culture, but everyday life, it is a practical problem, so to speak, choice of everyday role, place and behavior. A combination of the cliché features in a particular character serves as one of the stereotype-forming directions. Characters of the Latgalian zoomorphic anecdotes have no clearly defined understanding of their place in society, because they represent stereotypical roles of the modern world. Characters' inherent ability to change their traditional, ideological and functional load, as justified by the progressive principle of mediation, is considered to be one of the most important features in Latgalian anecdotes about animals.

Specific research reflects also the fact that tricksterism in Latgalian zoomorphic anecdotes is a universal component of typical characters. Orientation of a trickster towards opposites and the destruction of the opposition reflects ambivalence of characters and describes them as promulgators of revolutionary ideas. Significantly enough, the particularity of a trickster can be depicted in two ways – explicitly: the character displayed in the text, and implicitly: the anecdote teller and the listener, who immanently identifies themselves with the character. This can be explained by hidden or open desire inherent in the tellers of anecdotes and the recipients to express the desires existing in subconsciousness.

Upon inquiry into the impact of trickster on the characters and its place in the system of images as a whole, binary structure based on a mythological tradition is unfold, where features of the mythical twin pair in characters of the Latgalian anecdotes is depicting their controversial nature. This has to do with the personal identity problem of images, which has to be searched for in choice of familiar role and behavior. Each situation played in anecdotes compactly illustrates the collision of opinions, notions or values, providing for the winner and loser positions, contributing to a possible change in the conventional concepts. In Latgalian anecdotes about animals, the place of a character in the system of images is often based on a binary opposition relationship the strongest – the weakest, where the physically strongest image of the anecdote do not always owns the anecdote teller's – the listener's sympathy.

Binary oppositions in Latgalian zoomorphic anecdotes have peculiar specifics, which is due to the fact that mainly animal characters are active in the zoomorphic anecdotes. Consequently, the binary oppositions in anecdotes about animals are of more archaic and expanded nature, which is accompanied by greater generalization and certain mythological deeper layer as in other genres of anecdotes.

Personāžu raksturojumā un tēlu sistēmā kopumā uzskatāmi atklājas mitoloģiskajā tradīcijā balstīta binārā struktūra. Dubultās personāžu dabas motīvs caurauž folkloras tradīciju, kas visuzskatāmāk atklājas dvīņu motīvā, kur divi brāļi vienlaikus ir gan pretstati, gan papildina viens otru. Darbā ir izmantota strukturālās semiotikas metode, kuras pamatā krievu filologa un kultūrvēsturnieka Elisāra Meļetinska (*Елеазар Мелетинский*) atzinumi par bināro opozīciju saikni ar mitoloģisko metaforismu un bināro opozīciju pāriem. Mērķis – raksturot binārismu kā pamatprincipu latgaliešu zoomorfās anekdotes žanriskās specifikas atklāšanai tēlu līmenī.

Folkloras tekstos dramatiskā spriedze tiek panākta ar īpašu personāžu atlasī – varoņi un antivaroņi. Tie ir tēlu tipi, kuriem piemīt zināms īpašību daudzums. Šis īpašību kopums var raksturot kādu noteiktu dzīvnieku tēlu grupu, piemēram, vieniem piemītošais staltums, iznesība, saimnieciskā vērtība un spēks, bet citus var izcelt ar glēvulību vai, piemēram, ar dzeguzes

sindromu jeb mātes instinkta trūkumu u. tml. Varoņu raksturojumā ir manāms pretstatu, krasu atšķirību atspoguļojums. Reālos novērojumos balstīti, vispārināti tēlu tipi latgaliešu zoomorfajās anekdotēs atklāj ļaunā un labā cīņu, kuras rezultātā pēc smagām un šķietami nepārvaramām kolīzijām uzvara tiek panākta ar smieklu palīdzību.

Pretstatu cīņai mitoloģiskajā apziņā piemīt īpaša nozīme. Reālās dzīves sociālo lomu daudzveidība var veidot vienu personāžu, kā arī īpašības, kas funkcionē kā kontrasts, iemiesojoties ļaunos vai visnotaļ pozitīvos personāžos, anekdotes ietvaros var atveidoties veselā ambivalentā tēlā. Mītisko dvīņu sāncensības motīvs ir ļoti aktuāls folkloras tradīcijā, jo dvīņu pāra pastāvēšana ataino situāciju, kad divas būtnes rada vienu dvēselisku struktūru, bet tanī pašā laikā mistiskais dvīņu pāris eksistē atsevišķās pretrunīgās kategorijās. Dvīņu pāra ietvaros šo kategoriju attiecības būtu atainojamas kā $2=1$ (divi pretstati veido vienu būtni) jeb $1=2$ (būtne, kuras daba sašķelta divās pretējās daļās). Šim fenomenam piemīt arhetipisks zemteksts. Mūsdienās dvīņi tiek uztverti kā dabas brīnums, bet senatnē attieksme pret tiem bija noraidoša, pat naidīga. Dvīņu pāra fenomens tiek traktēts kā noslēpumaina un absurda situācija, t. i., dvīņu būtība tiek interpretēta kā duālas, bināras opozīcijas izteiksme – pilnīgā pretrunā ar šķietamo vienotību dvīņu pāra iekšpusē. Bināro opozīciju kontekstā zoomorfo anekdošu varoņa personības identitātes problēma nesakņojas pasauleskatījumā, filozofijā vai kultūrā, bet gan ikdienā, tā ir praktiska problēma, tā teikt, ikdienišķās lomas, vietas un uzvedības izvēle. Klišejistu īpašību apvienojums konkrētā varonī kalpo par kādu no stereotipu veidošanās virzieniem. Latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžiem nav skaidri definētas izpratnes par savu vietu sabiedrībā, jo viņi atveido mūsdienu pasaulei stereotipiskas lomas. Tieši tāpēc ikviens folkloras varonis ietilpst jebkurā folkloras personāžu vērtējuma sistēmā gan kā labākais, gan kā mazvērtīgākais tās elements, līdz ar to latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžiem piemīt zināms tipveida raksturs. Pamatojoties uz zīmīgākajām attieksmes pāra (viens no mitoloģiskajā loģikā pastāvošajiem universālajiem bināro opozīciju pāriem - attieksmes pāris: *savs – svešs, mēs – viņi*) binārajām opozīcijām, var izšķirt 3 zoomorfo anekdošu tēlu tipāžus. Jāatzīst, ka personāža tips nav skatāms kā arhetips, kas rada noteiktus tēlus, bet gan kā abstrakcija, ko izmanto, lai sistematizētu un izprastu anekdotes materiālu. Tādējādi var izšķirt šādus latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu tipus:

1. Varonis (V).
2. Varoņa Palīgs (VP).
3. Pretinieks (P):
  - 3.1. Veiksminieks (PV).
  - 3.2. Neveiksminieks (PN).

Latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem personāžu sistematizācija saistīta ar to rakstura psiholoģisko vienkāršību, kas veidojas, pamatojoties uz divām galvenajām attieksmes pāra opozīcijām: *savs – svešs* un *uzvarētājs – zaudētājs*. Vienkāršākā latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu sistēma ir trijstūris, kur izkārtojas Varonis, Varoņa Palīgs, Pretinieks Veiksminieks/Neveiksminieks (sk. 1. attēlu raksta beigās). Studentu vidū labi pazīstamā anekdote šo sistēmu uzskatāmi ataino:

Začēits tīt barā i nyknai uzsauc:

– *Kurš gryb pa purnu, izīt uorā!*

Nu kū, izīt vylks. BLEIKŠ BLUOKŠ!!! I vylks atpakaļ vaira nanuok. Začēits otkon tīt barā i draudīgā balsā vaicoj:

– *Kurš gryb dabuot pa muti!?*

Šūreiz izīt lopsa. BLEIKŠ BLUOKŠ!!! Lopsa tīt atpakaļ ar sadauzeitu seju! Vysi jai vaicoj:

– *Kas beja, kas nūtyka?!*

Lopsa atbiļd:

– *Nikuo naredzieju, vyss zyls gar acim.*

Začēits otkon tīt barā i klīdz:

– *Kurš gryb kautīs?*

Šūreiz izīt iezeļs. BLEIKŠ BLUOKŠ. Iezeļs knapi īsavalkās atpakaļ borā ar nūdauzeitu seju. Vysi vaicoj:

– *Kas tī beja?*

Iezeļs soka:

– *Nikuo naredzieju, vyss tymss gar acim.*

Začēits otkon attaisa durvovys i soka:

– *Kurš gryb kautīs?*

Nu kū, tīt luocs. Izīt uorā i stuov pret začēiti. Pieški nu jumta ezeits klusi sauc začēišam:

– *Začēit, Začēit, mums beigušīs cegļy!*

Minētais piemērs bināro opozīciju attieksmes pāra *savs – svešs* un *uzvarētājs – zaudētājs* ietvaros atklāj personāžu pozīciju kombinācijas latgaliešu zoomorfajā anekdotē (sk. 1. tabulu).

1. tabula *Personāžu pozīciju kombinācijas latgaliešu zoomorfajā anekdotē*

Table 1: *The Characters' Combination Line in Latgalian Zoomorphic Anecdotes*

N.p.k.	Personāžs	Personāža tips	B/O* attieksmes pāris <i>savs – svešs</i>	B/O* attieksmes pāris <i>uzvarētājs – zaudētājs</i>
1.	Začēits	Varonis	Savs	Uzvarētājs un zaudētājs
2.	Ezeits	Varoņa Palīgs	Savs	Uzvarētājs un zaudētājs
3.	Luocs	Pretinieks Veiksminieks	Svešs	Uzvarētājs
4.	Vylks, Lopsa, Iezeļs	Pretinieks Neveiksminieks	Svešs	Zaudētājs

*B/O – binārā opozīcija

Zaķītis visas anekdotes garumā pozicionē sevi kā *savu* un *uzvarētāju*. Šķietamais fiziskā spēka pārsvars liek justies viņam kā Varonim, un kopējā tēlu sistēmā viņš tāds arī ir, līdz brīdim, kad kļūst zināma anekdotes puante. Negaidīta apstākļu sakritība vai arī slikti pārdomāts rīcības plāns zaķīti atmet zaudētāja pozīcijā. Tādējādi var redzēt, ka Varonis kā personāža tips var ietvert sevī ne tikai prognozējamo uzvarētāja statusu, bet arī tā opozīciju. Tas, ka viņš patur *sava* personāža tiesības un izpilda galvenā tēla lomu šinī anekdotē, nepārprotami saista viņu ar Varoņa kategoriju.

Jāatzīst, ka latgaliešu zoomorfajās anekdotēs nav iespējams saskatīt visus personāžu opozicionālos tipus vienlaicīgi, jo anekdote izslēdz laikā un telpā sazarotāku tēmas apskatu, līdz ar to arī tēlu daudzumu tajās. Tā, piemēram, var neparādīties Varoņa Palīgs vai Pretinieks Neveiksminieks. Toties konkrētajā piemērā ezītis, lai arī identificējams kā *savs* un Varoņa Palīgs, beigu beigās var tikt kronēts kā zaudētājs. Tas ir atkarīgs no recipienta turpmākās ezīša tēla interpretācijas – ja ezītim izdodas paglābties no lāča vai vienkārši palikt neatmaskotam, respektīvi, saglabāt inkognito pozīciju visas turpmākās interpretējamās situācijas robežās, tad viņš iegūst absolūtā uzvarētāja statusu.

Lācis nepārprotami ir saistāms ar Pretinieku Veiksminieku, jo šī personāža nozīme anekdotē, kaut arī ir saistāma ar opozīciju *svešs*, tomēr nepievienojas Neveiksminieku sarakstam, bet gan laimīgas sakritības dēļ plūc uzvarētāja laurus. Dotajā piemērā ir saskatāma viena no iespējamajām idejas tipu tekstu kombinācijām (teksti, kur neuzvar neviens vai uzvar

katrs savā veidā, vai anekdotes, no kurām skaidri neizriet, kurš sacensību dalībnieks guvis virsroku), proti, kad fiziski spēcīgākais iegūst uzvarētāja semantisko traktējumu.

Pretinieki Neveiksmenieki – vilks, lapsa un ēzelis – šinī gadījumā ir nepieciešami kā starpnieki, kas kāpina anekdotes emocionālo spriedzi. Viņi ir pielīdzināmi *svešiem* un *zaudētājiem*, jo būtisku lomu komiskā patosa izveidē un tēlu sistēmā kopumā praktiski nespēlē.

Skaidri redzams, ka vienas anekdotes ietvaros ne tikai zaķītis ar ezīti var izrādīties viltīgāki par citiem personāžiem, bet arī viņi paši var tikt pieveikti. Latgaliešu zoomorfajās anekdotēs iekodētajām binārajām opozīcijām piemīt arī visai būtisks idejisks dziļslānis, proti, visas šīs darbības, būdamas saistītas ar rituāliem uzvedības modeļiem, kalpo par smieklu radīšanas līdzekli, proti, cilvēkos izraisa smieklus lomu vai masku maiņa, viņus ielīkmo iespēja nepakļauties vispārējam tradicionālam uzvedības modelim, parādīt un apliecināt šķietami neiespējamo, izdzēst striktās robežas bināro opozīciju ietvaros. Tādējādi personāžiem piemītošā spēja mainīt savu tradicionālo, idejisko un funkcionālo slodzi, kā to pamato progresējošās mediācijas princips, uzskatāma par vienu no būtiskākajām latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem pazīmēm. Ja varonis šķiet smieklīgs, tad viņš ir zaudētājs. Toties gadījumos, kad tas izmanto trikus vai apzināti nostāda sevi komiskā situācijā, tad tas tikai palīdz gūt virsroku. Un te ir saskatāmas trikstera iezīmes.

Triksteriāde ir pasaules vēstītājas folkloras neatņemama un būtiska daļa, kas ģenētiski saistās ne tikai ar mītiem, bet pastarpināti ar dažādiem vēstītājas folkloras žanriem – leģendām, fabulām, pasakām (brīnumpasakām, sadzīves un dzīvnieku pasakām) un, protams, anekdotēm. Tādējādi triksteriāde ir viens no šos žanrus vienojošajiem ķēdes posmiem, kas ļauj anekdošu personāžos saskatīt vienu no senākajiem mitoloģiskajiem personāžiem – triksteru – iezīmes.

Triksteriādei ir veltīti daudzi darbi, kas papildina un izslēdz viens otru. Un tas nav pārsteidzoši, ja ņem vērā triksteru pretrunīgo dabu. Vieni zinātnieki pārlietu universalizē triksteru tēlu, citi, iedziļinoties sīkumos, atsakās redzēt vienotu tēlu. Karls Gustavs Jungs (*Carl Gustav Jung*) triksteru saprot kā cilvēka ēnas arhetipa variantu. Tāpat triksteru tēla izzināšanai ir pievērsušies arī krievu zinātnieki Vladimirs Toporovs (*Владимир Топоров*) un E. Meļetinskis. Abu zinātnieku mērķis ir pievērst uzmanību triksteru tēla izzināšanas intensīvajam aspektam – izcelt tā sākotnējo plašāka konteksta semantiku, kuras ietvaros ir iespējams saprast tēlu kopumā, nevis atsevišķas tā iezīmes. Pēc autoru domām gatavība un prasme piešķirt sev īpašu uzvedības motivāciju nosaka aktīvais triksteru darbības pols. Sevis atdeve likteņa varai – pasīvais pols, kur pats triksteris kļūst par marioneti likteņa rokās, ja vien nākamajā mirklī viņš nespēj izlīdzināt līderpozīcijas ar liktenim nezināmu stratēģisku gājieni, piemēram:

Īt začeits pa mežu. Atrūn pistūli: pif, paf – prīceigs šauda. Sateik lōci un soka:

- Ei, lōceit, redzi tū brīžu kaku! Pif, paf! Ja tu tū tyuleņ naapēssi, tod... knikt! Beidzēs patronas – nikō, nikō, lōča kungs, es pats vēl naasu brūkaškōjis...

(Lōcs b.g.: 129)

Galvenā varoņa nokļūšana neparastā situācijā nelaupa tam spēku, viltību un apņemšanos. Kaut arī zaķītis top par izsmieklā objektu un zaudē cieņu visu acīs, toties spēj paglābt savu dzīvību, lai jau nākamreiz kļūtu par to, kurš smejas, nevis otrādi.

Parasti par triksteru dēvē *folkloras varoni jeb kultūrvaroņa komisko dubultnieku; tas nojauc tradīcijas, palīdzot atrast ceļu jaunai tradīcijai, arī noņem sociālo spriedzi* (Kursīte 2002: 418). Triksters var būt jebkurš personāžs, kuram ir raksturīga triku, absurdu vai komisku situāciju veidošana. Skaidrs, ka bez trikiem triksters nemaz nevar pastāvēt, bet latgaliešu zoomorfajās anekdotēs par triksteru ir iespējams saukt ne kuru katru jokdari, bet gan to, kura tēlā ir apkopotas pretrunīgas īpašības. Triksters savu izdarību rezultātā gan vinnē, gan zaudē, dara te labu, te ļaunu. Viņš pielieto savu neapšaubāmi aso prātu bez jebkādas atbildības sajūtas un apvieno mītisko dvīņu īpašības.

Lielāko daļu no latgaliešu zoomorfo anekdošu tēliem ar triksteru apvieno tas, ka tie ir revolucionāri, tie nāk klajā ar jaunām un neparastām idejām un sarežģītu situāciju risinājumiem, viņi ir pasaules mainītāji. Turklāt jaunā pasaule tiek veidota, balstoties uz viltību un trikiem.

Apvedceļš un neparasta ceļa izvēle – viena no tipiskākajām triksteru uzvedības pazīmēm. Anekdošu personāži un mitoloģiskais triksters, kā to norāda krievu literatūrzinātnieks V. Toporovs (*.. vienmēr meklē savu vienīgo iespēju ceļos, kas nav kopēji visiem* (Гаврилов northernwind.ru/project/mif/gav/igg13.pdf). Šinī kontekstā ceļš ir saprotams kā negaidītības, neparedzamības, untumainības ideju iemiesojums un fundamentāls triksteru uzvedības apzīmējums, ideja par triksteru orientāciju uz pretmetiem, uz opozīciju iznīcināšanu vai mehānisku to pārvarēšanu. Triksteru spēja saplūst ar latgaliešu zoomorfo anekdošu varoņiem tiek uztverta kā asa prāta pazīme un pat ģenialitāte. Kā jau ierasts, zoomorfo anekdošu personāžu rīcībai ir raksturīgi negaidīti pavērsieni un prasme „iziet sausam no ūdens” jebkurā situācijā, piemēram:

Skrīn dybyns, pēc jō dzanās žogors. Dybyns redz: kūkā pyuce:

– Pyuceit, pyuceit, paleidzi, žogors dzanās!

Pyuce pōrvērš dybynu par putneņu.

Žogors prosa:

– Kas tu taid esi?

- *Putneņš.*
 – *Nu tod padzīdi!*
 – *Prrr...*

(Lōcs b.g.: 132)

Brīnumainu transformāciju ceļā iegūtais jaunais izskats palīdz *dibenam* „izbēgt likteni”, jo, neskatoties uz to, ka dīvainais putniņš rada jocīgas un ērnotas skaņas, tā ārējais izskats spēj piemulķot pretinieku un izvairīties no soda.

Ja triksteru aplūko no pastāvošās ētiskās sistēmas viedokļa, tad tas ir amorāls. Un tieši tāpēc viņš šķiet smieklīgs, neprātīgs vai bezapzinīgs. Tāpat triksteru raksturo mūžīgā vēlme seksuālajā jomā. Sarežģītā komisko personāžu radīšanas procesā piedalās anekdotes veidotājs, t. i., cilvēks, kas, akcentējot tēlos dzīvniecisko hiperseksualitāti, neapzināti atklāj arī savas pastiprinātās seksuālās vēlmes. Triksterā tēls ir gan eksplīcīts (tāds, kas parādās tekstā), gan implicīts – anekdotes teicējs un arī klausītājs, kas imanenti identificē sevi ar varoni. Šādu anekdotisku tēlu radīšana saistās ar cilvēku slēptu vai atklātu vēlmi paust zemapziņā mītošās dziņas.

Pakļaujoties saviem instinktiem, tas bieži vien provocē ētisko normu stabilitāti, nepievēršot uzmanību aizliegumiem, un ir līdz šim neredzēta rīcības plāna iniciators. Seksuālo vēlmju apmierināšanai personāži nešķiro nedz seksuālos partnerus, nedz laiku un telpu, kur realizēt dzimumsakarus, piemēram:

Sasateik ezeļs un lōcs. Obejim pa butelei kabatā.

Izdersim? Izdersim. Sēd un dzer, zvērej vīns ūtram mīlesteibā. Izder vīnu, izder ūtru, jau galeīgi troki palīk: nūlem paspēlēt mīlesteibas spēles. Sōk sprīst, kuris pyrmīs. Lōcs kai styprōks jem vērsrūku:

– Stōjīs, ezeļ! – Jys nūkomandej. Ezeļs stōjās: lōcs vērsā, sovu dorbu dareidams, soka: „Pagrīz golvu, nūzasumynōsim!”

Ezeļs pagrīz golvu – čmok – nūzasumynoj un lōcs turpynoj sovu dorbu. Pēc tam pīnōk kōrta ezeļam. Lōcs nūzastōj, ezeļs lāc vērsā. Tagad jys soka: „Miška, pagrīz golvu, sumynōsimēs!”

– Oi, ezeleit, navaru kokla pagrīzt, izveļc drusku ōrā!

(Lōcs b.g.: 114)

Pamatojums anekdotes personāžu hiperseksualitātei ir jāmeklē nevis konkrētos latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžos, bet gan izplatītajā triksterā portretēšanas piederībā, kad konkrēts varonis tiek atainots ar kādu noteiktu divdomību, ar tendenci uz to, ka viņš var būt

citāds un tāpēc smieklīgs. Nereti vien pārspīlētā un neticamā zoomorfo anekdošu personāžu seksuālā uzvedība un ķermeņa proporcijas neatbilst ierastajam dzīvnieku izskatam. Tāpēc latgaliešu folkloras tekstos nereti satopami triksteri giganti. Parasti folklorā milzīm (pēc tā apmēriem salīdzinošā aspektā) līdzīgie tēli ir pastulbi, neskatoties uz to, ka tiem piemīt liels fiziskais spēks. Tos uzvar, piemulķo vai pārsteidz nesagatavotus maziņš, vājš, bet viltīgs personāžs.

Cita svarīga trikstera atpazīšanas īpatnība – viņa attieksme pret ēdienu, kas parādās groteskas veidā, akcentējot bada situācijas vai ēšanas paradumus. Parasti triksters vienmēr ir izsalcis un apveltīts ar lielu ēstgribu, taču atsevišķās latgaliešu zoomorfajās anekdotēs tiek fiksēta tikai daļa no ēšanas vai rīšanas procesa, un ar to ir pietiekami, lai panāktu nepieciešamo – komisko efektu. Piemēram:

Kai pīdabōt kači, lai jys breivprōteigi āstu sinepes? Taidš vaicōjums bejis dīnas kōrteibā kaidā nu konferencem. Konferences daleibnīki trejs vyslelōkī veiri sprīduši un gudrōjuši dīnom ilgi. Čerčils ar Ruzveļtu pīdōvōjuši kačam vysaidus gordumus, bet kai tik pīlykuši klōt sinepes, tai kačš i nūst. Stalinam tei kača līgšonōs apnykuse un jys sacējis:

– *Vot es jyusim parōdeišu, kai kačš ēss sinepes!*

Jys pagivs kači, pacēlis jam asti un pīzīdis attīceigā vītā. Nu kačš sēdējis un laizējis sinepes ōrā tai, ka nabogam osoras byrušas...

(Lōcs b.g.: 108)

Jākonstatē, ka šādu fizioloģisku īpatnību fiksēšana spēj izcelt bināro opozīciju nozīmību tēlu atveidojumā. Triksters parādās, lai lauztu pastāvošās tradīcijas un kanonus, viņš ievieš haosa elementu eksistējošā kārtībā un veicina deidealizāciju, pārvēršot ideālu pasauli reālajā. Triksters personāžos darbojas kā nekontrolējams fundamentāls pasaules spēks, kura darbības rezultāts ir neparedzams pat pašam triksteram. Apvienojot pretnostatīto mitoloģisko dvīņu pāri vienotā tēlā, var parodēt pretrunīgo triksteru dabu.

Anekdotēm attīstoties, tās bieži zaudē ģenētisko saikni ar mītiem, jo mūsdienās to specifiku spēcīgi ietekmē visdažādākie apstākļi. Tāpēc triksteru iezīmes varonos vairs nav tik izteiktas, tomēr pamatā tie saglabā mītiskā triksteru kā bezformīgas, instinktu vadītas un viengabalainību zaudējušas būtnes izpausmes. Latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem triksteru rudimenti galvenokārt nosaka personāža uzvedību. Triksteru tēla būtība ir tendēta uz viltīgām izjokošanām un ļaunām izdarībām. Tas spēj mainīt savu divējādo dabu, ko K. G. Jungs skaidro ar ēnas principa teoriju – triksters darbojas kā kolektīvās ēnas tēls, visu zemāko cilvēka instinktu apvienojums jeb indivīda Id (IOHR <http://www.jungland.ru/node/1594>). Tas liek personāžiem darīt un runāt to, ko cilvēks parasti neatklāj vai cenšas noslēpt. Personāžus, kas alegoriskā formā rāda

cilvēka būtību, patiesībā iespējams uztvert kā mītisko dvīņu pāri ar tradicionālajām kultūras varoņu un triksteru funkcijām. Dzīvnieki ir ne tikai cilvēku spoguļattēli, viņi parodē, ironizē par cilvēkiem, tādā veidā pietuvojoties triksteru kā ēnas vai dvīņu būtībai.

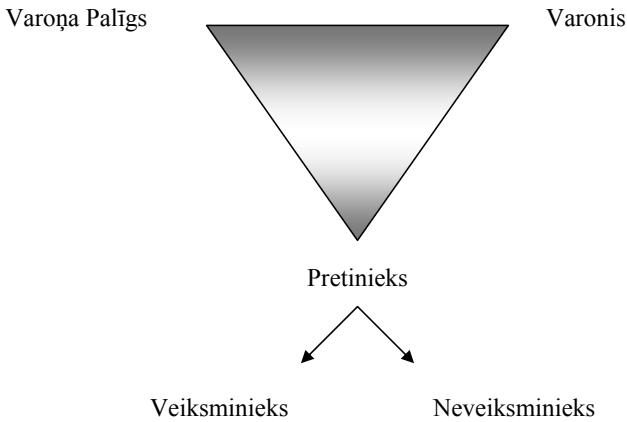
Atšķirībā no Varoņa, Varoņa Palīga, Pretinieka Veiksmnieka/Neveiksmnieka triksters izvietojas zoomorfo anekdošu personāžu tipoloģiskā trijstūra vidū (sk. 2. attēlu raksta beigās), jo tā izdarības un triki spēj pārklāties ar varoņu rīcības stratēģiju un atainot dzīvē pastāvošo reāliju daudzveidību, tām piemītošo specifiku, kas rezultātā konstruē komiskus latgaliešu zoomorfo anekdošu tēlus.

Nākas secināt, ka latgaliešu zoomorfajās anekdotēs:

1. Personāžos un tēlu sistēmā atklājas mitoloģiskajā tradīcijā balstīta binārā struktūra, kur mītiskā dvīņu pāra iezīmes anekdotes varoņos ataino to pretrunīgo dabu. Tas saistās ar tēlu personības identitātes problēmu, kura meklējama ikdienišķās lomas un uzvedības izvēlē.
2. Katra no anekdotēs izspēlētajām situācijām kompakti ilustrē viedokļu, priekšstatu vai vērtību sadursmi, paredzot uzvarētāja un zaudētāja pozīcijas, kas sekmē iespējamo tradicionālo priekšstatu maiņu.
3. Latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem personāža vieta tēlu sistēmā nereti balstās uz binārās opozīcijas *stiprākais – vājākais* attiecībām, kur fiziski spēcīgākais anekdotes tēls ne vienmēr ir tas, kam pieder anekdotes stāstītāja – klausītāja simpātijas.
4. Ikviens folkloras varonis var ietilpt jebkurā folkloras personāžu vērtējuma sistēmā kā labākais un kā mazvērtīgākais tās elements, jo tas ir saistīts ar mākslinieciskās idejas iedzīvināšanas īpatnībām folkloras tekstos.
5. Progresējošās mediācijas likumsakarības, kas orientētas uz mitoloģiskajos un folkloras tekstos pastāvošo bināro opozīciju izlīdzināšanu, sagrupē tēlus noteiktā hierarhijas sistēmā. Tas strukturē anekdotes materiālu, padara to vieglāk uztveramu un iedala anekdošu personāžus trīs tipos.
6. Triksteriāde zoomorfajās anekdotēs ir universāla tipisku personāžu sastāvdaļa, tā orientācija uz pretmetiem un opozīciju iznīcināšanu atspoguļo varoņu ambivalenci un raksturo tos kā revolucionāru ideju paudējus.
7. Triksteru savdabība var atainoties divos veidos – eksplīcītā: tekstā atainotais personāžs, un implicītā: anekdotes teicējs un arī klausītājs, kas imanenti identificē sevi ar varoni. Tas skaidrojams ar anekdošu stāstniekiem un recipientiem piemītošo slēpto vai atklāto vēlmi paust zemapziņā mītošās tieksmes.
8. Triksteru izdarības un triki pārklājas ar varoņu rīcības stratēģiju un izvietojas latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu tipoloģiskā trijstūra vidū.

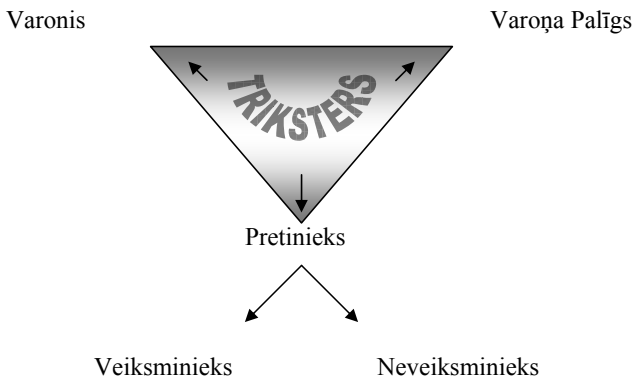
LITERATŪRA

- Juško-Štekele, Angelika (2007). *Mutvārdu folkloras žanri*.
http://www.ru.lv/res/materiali/files/hum/Angelika_Jusko_Stekele/anedkotes.pdf . Resurss aprakstīts 12.11.2010.
- Stašulāne, Anita (galv. red., 2010). *Kultūras studijas. Dzīvnieki literatūrā un kultūrā. Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”.
- Kursīte, Janīna (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Kursīte, Janīna (1999). *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne.
- Lōcs, Pīters; Širins, Leons (sast., b.g.) *Dzeivē kai anekdotē, anekdotē kai dzeivē*. Rēzekne: b.i.
- Амроян, Ирина. *Типология целевидных структур* <http://www.ruthenia.ru/folklore/amroyan1.htm> . Resurss aprakstīts 24.11.2010.
- Афанасьев, Антон (1986). *Народ – художник: миф, фольклор, литература*. Москва: Советская Россия.
- Гаврилов, Дмитрий (2010). *О функциональной роли триктера*. northernwind.ru/project/mif/gav/igg13.pdf Resurss aprakstīts 10.11.2010.
- Конаева, Анна. *Анекдот как феномен социального воображения*.
http://anthropology.ru/ru/texts/koneva/anedcdote_10.html. Resurss aprakstīts 28.10.2010.
- Леви-Строс, Клод. *Структурная антропология*. yanko.lib.ru/books/cultur/stross_struktur_antrop.htm. Resurss aprakstīts 25.11.2010.
- Романенко, Юрий. *Зооморфные анекдоты* <http://anthropology.ru/ru/texts/romanenko/aneddot.html> . Resurss aprakstīts 16.11.2010.
- Стойнова, Елена. *О некоторых свойствах сознания в контексте мифа* <http://www.fantclubcrimea.info/2-stojan-mif.html>. Resurss aprakstīts 17.11.2010.
- Троицкий, Сергей. *Трикстер: у истоков смеховой культуры*
www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/doksa/2008_13/101-108.pdf Resurss aprakstīts 26.10.2010.
- Фрейд, Зигмунд (1998). *Остроумие и его отношение к бессознательному: Страх; Тотем и табу*. Минск: Попурри.
- Юнг, Карл Густав. *О психологии образа триктера* <http://www.jungland.ru/node/1594>. Resurss aprakstīts 19.11.2010.

1. attēls *Latgaliešu zoomorfo anekdožu personāžu opozicionāli tipoloģiskais dalījums*

Picture 1: *The Oppositional Typological Distribution of Characters' of Latgalian Zoomorphic Anecdotes*

2. attēls *Trikstera pozīcija latgaliešu zoomorfo anekdožu personāžu opozicionāli tipoloģiskajā dalījumā*

Picture 2: *The Emplacement of Trickster in Characters' Oppositional Typological Distribution of Latgalian Zoomorphic Anecdotes*